

Janusz Dargacz, *Od Sopotu po Stogi. Początki kąpielisk morskich w okolicach Gdańska (1800–1870)* (Monografie Muzeum Gdańska, t. 3), Muzeum Gdańska, Gdańsk 2020, ss. 471, ISBN 978-83-61077-63-3

W zachodnioeuropejskiej historiografii dzieje wypoczynku nad morzem stały się przedmiotem systematycznych badań naukowych dopiero w latach osiemdziesiątych XX w. Do nielicznych prac, które się wówczas ukazały, należą przede wszystkim świetne monografie Johna Kimmonsa Waltona o rozwoju kąpielisk morskich od XVIII do XX w. w Anglii i Alaina Corbina o początkach kultury plażowej w Europie¹. Brak opracowań naukowych rekompensowały liczne publikacje o charakterze popularyzatorskim. Długo nie podejmowano badań zmierzających do całościowego ukazania historii kąpielisk nad Morzem Północnym i nad Bałtykiem. Przed rokiem 1989 w obydwu państwach niemieckich ograniczano się do wydawania prac popularnonaukowych i fragmentarycznego przedstawiania dziejów nadmorskich miejscowości. Dopiero ostatnie dwa dziesięciolecia przyniosły wzrost liczby publikacji poświęconych historii kąpielisk i plażowego wypoczynku we wszystkich krajach południowego i wschodniego wybrzeża Bałtyku, od Niemiec po Rosję. Pierwsze polskie publikacje pojawiły się w latach siedemdziesiątych XX w. i dotyczyły głównie historii Sopotu. Choć nie miały one charakteru naukowego, przybliżyły polskiemu czytelnikowi dzieje sopockiego kąpieliska. Wzrost zainteresowania polskich historyków dziejami kąpielisk nadbałtyckich i kulturą wypoczynku plażowego nastąpił dopiero w ciągu ostatnich kilkunastu lat.

Książka Janusza Dargacza o początkach kąpielisk morskich w okolicach Gdańska jest – po pracy Małgorzaty Omilanowskiej poświęconej litewskiej Połądze – drugą w polskiej historiografii gruntowną naukową monografią dotyczącą miejscowości kąpieliskowych nad Bałtykiem². Autor potraktował podejmowaną problematykę, co należy podkreślić już na wstępie recenzji, z dużym rozmachem, stosując szeroki katalog pytań badawczych. Aby odtworzyć początki kąpielisk morskich w okolicach Gdańska, przeprowadził szerokie i gruntowne badania, wykazując się dużą pomysłowością i przedsiębiorczością. Sumiennie wykorzystał kilka zespołów akt z zasobów Archiwum Państwowego w Gdańsku (Kamery Wojny i Domen w Kwidzynie, Naczelnego Prezydium Prowincji Prusy Zachodnie, Królewskiego Urzędu Domenalno-Rentowego w Mostach/Sopocie, Miasta Gdańska, Sądu Obwodowego w Gdańsku, Sądu Obwodowego w Sopocie), zespół akt Generalnego Dyrektorium w Berlinie (przechowywany w Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlin-Dahlem), różnego rodzaju mapy i plany umożliwiające prześledzenie przemian infrastruktury kąpielisk morskich, historyczne przekazy ikonograficzne (litografie i grafiki) oraz w szerokim za-

¹ John K. WALTON, *The English Seaside Resort. A Social History, 1750–1914*, Leicester 1983; Alain CORBIN, *Meereslust. Das Abendland und die Entdeckung der Küste*, tł. Grete OSTERWALD, Berlin 1990.

² Małgorzata OMILANOWSKA, *Nadbałtyckie Zakopane. Połaga w czasach Tyszkiewiczów*, Warszawa–Sopot 2011.

kresie ówczesną prasę. Sięgnął ponadto do wielu innych źródeł drukowanych: wydawnictw o charakterze przewodników turystycznych, relacji z pobytów i kuracji w kąpieliskach w okolicach Gdańska, regulaminów kąpielowych itd.

Recenzowana monografia jest owocem kilkunastoletnich, imponujących i żmudnych poszukiwań źródłowych Janusza Dargacza i stanowi zmienioną wersję rozprawy doktorskiej, napisanej pod kierunkiem prof. Edmunda Kizika i obronionej w 2015 r. na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Gdańskiego. Wyróżnia się dobrze napisanym wstępem, w którym autor precyzyjnie zdefiniował podjęty temat. Nawiązując do ówczesnych wyobrażeń, trafnie przyjął założenie, że dopiero istnienie zakładu kąpielowego decydowało o tym, czy dana miejscowość zasługiwała na określenie terminem kąpielisko morskie (*Seebad*). Skoncentrował swoje rozważania na czterech najstarszych i największych miejscowościach mających zakłady kąpielowe: Brzeźnie, Sopot, Westerplatte i Wisłoujściu, poświęcając najwięcej uwagi Sopotowi. Nie pominął jednakże pozostałych, mających mniejsze znaczenie podgdańskich miejscowości (Jelitkowa i Stogów), w których nie wybudowano zakładów kąpielowych

Zastosowane w książce ramy chronologiczne nie budzą zastrzeżeń. Cezurę początkową wyznaczyły daty założenia kąpielisk morskich w okolicach Gdańska, które dopiero po 1800 r. są uchwytnie w zachowanych dokumentach. W podanym roku opracowano pierwszy projekt budowy przedsiębiorstwa kąpielowego w okolicach Jelitkowa, który jednak nie został zrealizowany. Cezurę końcową stanowi rok 1870, po którym nastąpił dynamiczny rozwój kąpielisk morskich w okolicach Gdańska, przejawiający się w szybkim wzroście frekwencji letników (widocznym zwłaszcza w Sopocie, do czego przyczyniło się uruchomienie połączenia kolejowego z Gdańskiem), znaczną rozbudową infrastruktury w istniejących zakładach kąpielowych i powstaniem nowych (m.in. w Stogach, Jelitkowie, Orłowie i Helu) oraz stopniowym odchodzeniem w nich od funkcji leczniczych do rekreacyjnych. Zdaniem autora monografii, które podzielam, dzieje kąpielisk morskich w okolicach Gdańska w okresie między zjednoczeniem Niemiec (1871) a wybuchem pierwszej wojny światowej (1914) wymagają z tych względów odrębnego opracowania.

Monografia składa się z czterech rozdziałów, z których pierwszy stanowi tło rozważań trzech pozostałych. Na podstawie sumiennie wykorzystanych opracowań angielskich i niemieckich J. Dargacz zwięźle opisał rozwój balneologii w nowożytnej Europie, wywodzącą się z osiemnastowiecznej Anglii modę na kąpiele morskie, jej rozprzestrzenianie się na inne kraje europejskie, a następnie genezę i rozwój kąpielisk w krajach niemieckich. W XVIII stuleciu w tych ostatnich rozpowszechniała się moda na angielszczyznę, tamtejsze wzorce wykorzystywano we wszystkich dziedzinach życia. Bezpośrednio z Anglii przejęto również modę na kąpieliska morskie. Z angielskich wzorów czerpał Samuel Gottlieb Vogel, który w 1793 r. uruchomił pierwszy niemiecki zakład kąpielowy w położonym około 15 km na zachód od Rostoku Doberanie. W krótkim czasie S. G. Vogel znalazł licznych naśladowców, już około 1800 r. także w okolicach Gdańska. Ograniczając rozważania w omawianym rozdziale do rozwoju kąpielisk morskich w Anglii i krajach niemieckich, autor kierował się przedmiotem swojej pracy. Rozdział pierwszy, zawierający 32 ilustracje, liczy 50 stron. Moim zdaniem bez zachwiania proporcji w monografii warto było opisać również powstawanie kąpielisk morskich w innych państwach europejskich (Francji, Belgii, Holandii) oraz

proces wypierania z nich arystokracji i szlachty przez mieszczaństwo. Brytyjska arystokracja, czując się wypychana z krajowych kąpielisk przez niższe warstwy społeczne, odkryła dla siebie francuskie wybrzeże Morza Śródziemnego, a Nicea stała się po 1830 r. brytyjską kolonią w pełnym tego słowa znaczeniu.

Wiele nowych ustaleń faktograficznych przynosi rozdział drugi, poświęcony początkom kąpielisk gdańskich na przełomie XVIII i XIX w. Na podstawie odnalezionych i wnikliwie wykorzystanych materiałów źródłowych autor opisał w nim zainteresowania gdańszczan tematyką kąpeli morskich, a także pierwsze miejsca kąpieliskowe w okolicach miasta, zwłaszcza najstarsze z nich – w Wisłoujściu. Następnie J. Dargacz przedstawił dotychczas niezbrane próby utworzenia państwowego kąpieliska morskiego w Jelitkowie w latach 1800–1803 z inicjatywy pełniącego obowiązki ministra Prus Wschodnich i Zachodnich w Generalnym Dyrektorium w Berlinie barona Friedricha Leopolda von Schröttera. Wówczas jedynym kąpieliskiem na południowym wybrzeżu Bałtyku pozostawał meklemburski Doberan (baron Schrötter pragnął odciągnąć od niego pruskich poddanych i liczył na przyciągnięcie gości z Cesarstwa Rosyjskiego). Dargacz kolejno omówił wybór miejsca i koncepcję przyszłego kąpieliska, przygotowaną przez fizyka miejskiego w Gdańsku doktora Ephraima Philippa Blecha, projekty architektoniczne zakładu kąpielowego i hotelu Carla Samuela Helda, szacunki kosztów, negocjacje z właścicielem Jelitkowa Friedrichem Wilhelmem von Ankumem, działania gdańskich urzędników do końca 1801 r., konkurencyjne wobec projektu Blecha koncepcje urządzenia zakładu kąpielowego, opracowane w następnym roku w kammerze w Kwidzynie i fiasko całego przedsięwzięcia po wydaniu w 1803 r. przez króla Fryderyka Wilhelma III reskryptu nakazującego niepodejmowanie dalszych czynności w sprawie założenia kąpieliska pod Gdańskiem. W dwóch następnych podrozdziałach autor przedstawił uruchomienie i funkcjonowanie w latach 1803–1806 prywatnego przedsiębiorstwa w Brzeźnie jako pierwszego publicznego i „gruntownie zapomnianego” zakładu kąpielowego w okolicach Gdańska oraz jego ponowne uruchomienie przez władze miejskie i działalność w okresie napoleońskiego Wolnego Miasta Gdańska (1810–1813).

W obszernym rozdziale trzecim J. Dargacz opisał powstanie i rozwój kąpieliska w Sopocie, któremu od początku funkcjonowania towarzyszyła aura kąpieliska światowego, przyciągającego gości z wyższych sfer. Jego szybki rozwój nastąpił po 1823 r. wraz z uruchomieniem przedsiębiorstwa Jeana George'a Haffnera. Wyposażył on sopockie kąpielisko we wszystkie niezbędne i kosztowne urządzenia (dom kąpielowy, „salon” kuracyjny i kabiny kąpielowe) oraz zadbał o reklamę swojego przedsięwzięcia w pruskich i zagranicznych periodykach. Jak wykazał autor recenzowanej publikacji, śmierć Haffnera w 1830 r. zapoczątkowała kilkuletni głęboki kryzys kąpieliska w Sopocie, z którego po uregulowaniu spraw własnościowych zostało ono w końcu lat trzydziestych wyprowadzone przez jego spadkobierców Hortense Janette i Ernsta Adolfa Böttcherów. Powiększyli oni sopockie posiadłości, zmodernizowali infrastrukturę zakładu kąpielowego: zwiększyli powierzchnię „salonu” dla publiczności, zbudowali teatr, przenieśli dom kąpeli ciepłych w nowe mniej eksponowane miejsce, unowocześnili łazienki damskie i męskie. Ponadto za cenne należy uznać przedstawione przez autora wyniki badań nad wielkością opłat kuracyjnych, wpłacanych przez gości do Kasy Kąpielowej, z których finansowano coroczną budowę mola, koncerty, oświetlenie

ulic itd. Jak dowiódł J. Dargacz, Sopot był jedynym podgdańskim kąpieliskiem, w którym kuracjusze mogli liczyć na stałą opiekę lekarską. Przed rokiem 1830 korzystali oni z porad właściciela przedsiębiorstwa dra J. G. Haffnera, a później z przybywającego z Gdańska lekarza Johanna Eduarda Gutschego i osiadłego na stałe w Sopocie Eduarda Theodora Halfftera, cieszącego się u współczesnych nie najlepszą opinią.

Charakteryzując w następnym podrozdziale frekwencję kuracjuszy w sopockim kąpielisku, autor podkreślił, że mimo chwilowych, w niektórych latach dość gwałtownych spadków, wykazywała ona tendencję zwyżkową. Od lat czterdziestych do sześćdziesiątych ich liczba wahała się wokół 1000 osób. Trudniejsze okazało się opisanie kuracjuszy pod względem miejsca pochodzenia, o którym informują tylko listy kąpielowe z 1826 r. i początku lat siedemdziesiątych. Na ich podstawie autor ustalił, że sopockie kąpielisko miało charakter wyraźnie lokalny. W latach 1872–1873 aż 93% letników pochodziło z Cesarstwa Niemieckiego, w tym 56% z Gdańska. Goście zagraniczni stanowili tylko 7,2% kuracjuszy. Magnesem przyciągającym kuracjuszy do renomowanych europejskich kąpielisk byli słynni goście, którym J. Dargacz poświęcił sporo uwagi, opisując wizyty w Sopocie członków pruskiej rodziny królewskiej i wysokiej rangi urzędników rosyjskich. Przedstawił także pobyty polskich letników w sopockim kąpielisku, wśród których zdecydowanie przeważali przedstawiciele ziemiaństwa i arystokracji z Królestwa Polskiego.

Ważną rolę w rozwoju sopockiego kąpieliska odgrywała sprawna komunikacja z Gdańskiem. Dargacz słusznie poświęcił jej odrębny podrozdział, w którym omówił powstanie i rozwój przedsiębiorstw przewozowych obsługujących połączenia między Gdańskiem a Sopotem, rozkłady jazdy powozów konnych (omnibusów) i uruchomienie w 1870 r. zapewniającej bezpośrednie połączenia Gdańska z Berlinem Kolei Pomorskiej, która znacznie przyczyniła się do spektakularnego rozwoju Sopotu. W ostatnim podrozdziale autor opisał życie kulturalne i rozrywki kuracjuszy, organizowane dla nich koncerty, zabawy taneczne, festyny kąpielowe itd.

W podobny sposób J. Dargacz przedstawił w czwartym rozdziale początki i rozwój mniejszych kąpielisk podgdańskich w Brzeźnie, Westerplatte, Wisłoujściu, Jelitkowie i Stogach w latach 1814–1870. Historyk opisał powstanie i działalność przedsiębiorstw kąpielowych, układy przestrzenne i infrastrukturę, tereny zielone, dojazdy do nich, regulaminy kąpielowe oraz rozrywki i życie towarzyskie letników. Natomiast zapewne z braku przekazów źródłowych nie omówił zakresu usług w domach kąpielowych, zabiegów leczniczych, sposobów kąpeli i używanych do nich strojów, które zresztą w objętym badaniami okresie nie stały się jeszcze obiektem zainteresowania mody.

Dzieje kąpielisk w Zatoce Gdańskiej Janusz Dargacz przedstawił z dużą swadą i pasją. Wartką narrację wzbogacił 130 dobrej jakości ilustracjami, w tym rycinami, zdjęciami, planami i mapami, starannie wybranymi i zintegrowanymi z tekstem. Wydawnictwu Muzeum Gdańska należą się słowa uznania za profesjonalną redakcję oraz za zachęcającą do lektury szatę graficzną książki.

W zamieszczonym na ostatniej stronie okładki fragmencie recenzji omawianej książki Tadeusz Stegner trafnie podkreślił jej interdyscyplinarny charakter, „umiejętnie łączący elementy historii z wiedzą z zakresu medycyny, kartografii, architektury czy nauk technicznych”. Monografia J. Dargacza wnosi znaczny wkład do badań nad powstaniem i rozwojem nie tylko podgdańskich, lecz także europejskich kąpielisk.

Na tle poświęconych im dotąd monografii wyróżnia się wielowątkowością oraz gruntowną i różnorodną podstawą źródełową.

Witold Molik*

 <https://orcid.org/0000-0002-2798-6303>

BIBLIOGRAFIA

- Corbin, Alain. *Meereslust. Das Abendland und die Entdeckung der Küste*. Translated by Grete Osterwald. Berlin: Wagenbach, 1990.
- Dargacz, Janusz. *Od Sopotu po Stogi. Początki kąpielisk morskich w okolicach Gdańska (1800–1870)*. Gdańsk: Muzeum Gdańska, 2020.
- Omilanowska, Małgorzata. *Nadbałtyckie Zakopane. Połoga w czasach Tyszkiewiczów*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, Sopot: Muzeum Sopotu, 2011.
- Walton, John K. *The English Seaside Resort. A Social History 1750–1914*. Leicester: Leicester University Press, New York: St. Martin's Press, 1983.

TNT

* Wydział Historii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

 witmol@amu.edu.pl